

TÜRLERİN KÖKENİ OLARAK HALK ŞİİRİNİN ÇOK BOYUTLULUĞU ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A Study on the Multi-Dimensionality of Folk Poetry as the Origin of Species

Prof. Dr. Bilginer ONAN**

Prof. Dr. Nezir TEMUR***

ÖZ

Farklı alanlarda 1990'lı yıllardan başlayarak yapılan bilimsel çalışmalarda monist (tekçi) bakış açısının yerine plüralist (çoklu) yaklaşım hâkim olmaya başlamıştır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, bir alana ait bilimsel bir kavramın izahı veya problemin çözümünde, farklı disiplinlerin verilerinden yararlanma anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, yapılan bilimsel araştırmalara, ulaştıkları sonuçlar bakımından çok boyutlu ve yaratıcı bir nitelik kazandırmıştır. Zaman içerisinde, diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da plüralist (çoklu) etkinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Öncelikle edebiyat gibi insanı her yönüyle kuşatan bir alan için interdisipliner yaklaşımın elzem olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle halk şiiri gibi dil, ses/söz esasında duygu ve düşüncenin sınırlarını zorlayan, düşüncenin dilden taşıdığı bir tür açısından bu durumun daha da önemli hâle geldiği düşünülmektedir. Aynı zamanda halk şiirinin farklı çağlarda, farklı kültürlerde üstlendiği işlevlerle gelenekli bir duyuş ve söyleyişi temsil etmesi, sahip olduğu boyutları daha da çeşitlendirmesinin temel gerekçesi olarak gösterilebilir. Gerçekleştirdiği işlevler ve sahip olduğu bu çok boyutluluk, halk şiiri metinlerine farklı yaklaşımların penceresinden bakışı da zorunlu kılmaktadır. Alanlar arası bilgi alışverişinin öneminden hareketle bu çalışmada, edebî türlerin kökeni olarak kabul edilen halk şiiri, disiplinler arası bir bakış açısıyla dil bilim ve psikolojinin verilerinden yola çıkılarak analiz edilmiştir. Bu nedenle kadim bir edebî tür olan şiir, genel özellikleri bağlamında kavramsal düzeyde, çalışmanın temel hipoteziyle ilişkili bir çerçevede ele alınmıştır. Halk şiiri metaforik dil kullanımının odakta olduğu bir söyleyiş ve duyuş özelliğine sahiptir. Bu niteliği, Noam Chomsky'nin halk bilimi çalışmalarına kazandırdığı performans kavramı ve yönlendirme kurallarıyla (project rules) ilişkilendirilerek izah edilebilir. Özellikle halk şiirinde icrânın gerçekleşmesini sağlayan temel parametrelerin kavramsal çerçevesini tanımlayan performans; ses ve anlamın birbirine yaklaşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Çalışmada ses ve anlam arasındaki bu güçlü etkileşim, fonosemi – fonestem kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Köken itibarıyla sözlü aktarımın esas olduğu halk şiirinde metaforun başka bir önemli işlevi, bellekte ikili kodlama yapmasıdır. Bu ikili kodlama sistemi, Milman Parry'nin başlattığı ve Albert B. Lord tarafından geliştirilen "Sözlü Formül Kuramı" çerçevesinde yapılan çalışmalarda sözlü kültür ortamında bellekte saklama, hatırlama, kalıplaştırma gibi yeniden şiiri inşa etme süreçleri ile ilişkilendirilebilecek bir niteliğe sahiptir. Benzetme vb. sembolik (figüratif) dil kullanımlarının iki boyutlu dil göstergesini nasıl üç boyutlu hâle getirdiği halk şiirinin üzerinde durulması gereken bir diğer boyuttur. Halk şiirinin bu dil bilimsel boyutları dışında önemli bir boyutunu da psikolojik unsurlar oluşturmaktadır. Bu nedenle halk şiirine, psikolojinin ağırlıklı olarak 20. yüzyılda ortaya koyduğu veriler çerçevesinde odaklanılmıştır. Bazı halk şiiri örneklerine, kişilerin kendi ve başkalarını nasıl algıladığına dair bir iletişim modeli olan ve bilinç düzeyini ölçmede kullanılan Joharry penceresi testi uygulanmıştır. Psikolojinin bellek konusundaki verilerinden yola çıkılarak halk şiirinde mısraların satır uzunlukları, kısa süreli belleğin kapasite aralığı ile karşılaştırılmıştır. Halk şiirinde ritimsel özellikler taşıyan kafiye vb. unsurlar, Gestalt yaklaşımın bellek konusundaki araştırmalarda öne çıkardığı "ritim" kavramı ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Çalışma kapsamında bu disiplinlere ait veriler, Türk halk şiirinden seçilen örneklerle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Halk şiiri, performans, bellek, dilbilim, psikoloji.

ABSTRACT

In scientific studies conducted in different fields starting from the 1990s, a pluralist (multiple) approach began to dominate instead of a monist point of view. As a result of this approach, an understanding of using the

* Geliş tarihi: 4 Ağustos 2024- Kabul tarihi: 16 Aralık 2024

Onan, Bilginer; Temur, Nezir. "Türlerin Kökeni Olarak Halk Şiirinin Çok Boyutluluğu Üzerine Bir İnceleme", *Milli Folklor* 146 (Yaz 2025): 41-53

** Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay / Türkiye, bilgineronan@gmail.com, ORCID ID: 0000 – 0002 – 1051 – 5329.

*** Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Ankara / Türkiye, ntemur@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000 – 0002 – 8052 – 1927.

data of different disciplines has emerged in the explanation of a scientific concept belonging to a field or in the solution of a problem. This understanding endows scientific research with a multi-dimensional and creative quality in terms of the results they achieve. Over time, the pluralistic impact became pronounced in the field of literature, as in other fields. Undoubtedly, an interdisciplinary approach is essential for a field that concerns people in every aspect, such as literature. It is particularly significant for a genre like folk poetry, which challenges the limits of emotions and thoughts in terms of language, sounds/words, and where thoughts overflow beyond language. Further, folk poetry represents a traditional sense and utterance through the functions it has undertaken in different eras and different cultures, which may be the main reason for its numerous dimensions. The functions of folk poetry and its multi-dimensionality bring the need to reflect on folk poetry texts from the perspective of different approaches. Recognizing the importance of interdisciplinary information exchange, this study focuses on folk poetry, which is considered to be the origin of literary genres, from an interdisciplinary perspective, based on the data of linguistics and psychology. For this reason, this study conceptually discusses poetry, which is an ancient literary genre, and addresses its characteristics in connection with the primary hypothesis of this study. Folk poetry has a style of expression and sense characterized by the use of metaphorical language. This can be explained based on the concept of performance and project rules introduced by Noam Chomsky to folk science studies. Performance, which defines the conceptual framework of the basic parameters that enable performance particularly in folk poetry, plays a major role in bringing sound and meaning closer together. To elaborate on this strong interaction between sound and meaning, this study focuses on the concepts of phonosemy – phonostem. Another key function of metaphor in folk poetry, where oral transmission is originally fundamental, is that it performs dual-coding in memory. This dual-coding system can be associated with the processes of reconstructing poetry such as storing in memory, recalling, and stereotyping in the oral culture environment, which are mentioned in the works based on the "Oral-Formulaic Theory" proposed by Milman Parry and then improved by Albert B. Lord. Another dimension of folk poetry is about how figurative language uses such as similes in folk poetry transform two-dimensional language signs into three-dimensional. Apart from these linguistic dimensions, psychological features also constitute a key dimension of folk poetry. For this reason, this study concentrates on folk poetry using the data revealed by psychology, mostly in the 20th century. This study applies the Joharry window test, which is a communication model about how people perceive themselves and others and intends to measure the level of consciousness, on some examples of folk poetry. Using the data of psychology on memory, this study compares the line lengths of the verses in folk poetry with the capacity range of short-term memory. This study also associates rhyme and similar elements with rhythmic features in folk poetry with the concept of "rhythm", highlighted by the Gestalt theory in research on memory. Data pertaining to these disciplines are supported in this study by the selected examples of Turkish folk poetry.

Keywords

Folk poetry, performance, memory, linguistics, psychology.

Giriş

Dünya genelinde 20. yüzyılın sonlarından itibaren yapılan bilimsel çalışmalarda monist (tekçi) bakış açısının yerine plüralist (çoklu) yaklaşım hâkim olmaya başlamış ve bu yaklaşımın sonucu olarak, bir alana ait bilimsel kavramların izahında veya bir problemin çözümünde, farklı çalışma disiplinlerinin verilerinden yararlanma anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayış, başlangıçta pozitif bilimlerde yapılan bilimsel araştırmalara, ulaştıkları sonuçlar bakımından çok boyutlu ve yaratıcı bir nitelik kazandırmakla birlikte daha sonraları sosyal bilimler alanında da yayılmaya başlamıştır. Zaman içerisinde, diğer sosyal bilim alanlarında olduğu gibi edebiyat alanında da plüralist etkinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Öncelikle, edebiyat gibi insanı her yönüyle kuşatan bir alandaki araştırmalar için interdisipliner yaklaşımın elzem olduğunu belirtmek gerekir. Bilhassa şiir gibi, duygu ve düşüncenin dilden taşıdığı bir tür açısından bu durumun daha da önemli hâle geldiği görülmektedir. Şiir dilinin bu duygu ve düşünce yoğunluğunu nasıl karşıladığına yönelik gerekçelerin sadece edebiyat araştırmalarından elde edilen verilerle yeterli düzeyde izah edilemeyeceği düşünülmektedir. Bu düşünce aynı zamanda, çalışmanın hipotezini ve temel hareket noktasını da oluşturmaktadır.

Çalışmanın başlığında kullanılan *türlerin kökeni* ifadesi, şiirin kadim bir edebî tür olmasından kaynaklanmaktadır. Aristo'nun *Poetikası*'ndan günümüze gelinceye kadar

pek çok kimse şiiri tarif etmeye çalışmıştır. Şiir; dil, duygu ve düşüncenin sınırlarını zorlayan, duygu ve düşüncenin dilden taşma eğilimi gösterdiği kadim bir edebî türdür. Bunun bir sonucu olarak şiir, dil düşünce ve duygu ekseninde dil bilim ve psikolojinin de etki alanına girmektedir. Mevcut edebî türler içerisinde, yapısalcı dil bilim görüşüne göre dilin tözü olarak kabul edilen ses olgusuna en bağımlı türün şiir olduğu söylenebilir. Ses olgusuyla bu denli ilişkili olması sebebiyle şiirde sesi anlama yaklaştırma eğilimi başka bir deyişle fonosemi vardır. Yine, diğer türlerle kıyaslandığında şiirde, anlam yoğunluğu ve sözcük sayısı ilişkisi bakımından ters orantılı bir durum söz konusudur. Şiir, söz dizesel açıdan dilin sınırlarını zorlayan bir türdür. Özellikle devrik dizimin kullanımı açısından bu durum değerlendirilebilir. Şiir türünde, devrik cümle kullanımı açısından bir yoğunluk vardır. Bu durum, bağlamsal düşünce kavramıyla bir arada düşünülmelidir. Şiir, anlam yönünden de dilin sınırlarında gezen bir türdür.

Dil bilimsel açıdan olduğu kadar, psikoloji biliminin verilerinden yararlanarak da şiirin birtakım özellikleri açıklanabilir. Örneğin, şiir açısından son derece önemli olan *ritim* kavramının Gestalt psikolojisinin bellek deneylerinden elde ettiği verilerle izah edilebileceği düşünülmektedir. Yine, şiirin şekil özellikleriyle ilişkili olan hece ölçüsü kavramının ezber yoluyla aktarım bağlamında kısa süreli bellekle ilişkilendirilebileceği düşünülebilir. Bir edebî tür olarak duygu ve düşünce kavramlarının sınırlarını zorlaması, pragmatik yönden şiiri dil zekâsı kavramıyla da bir araya getirmektedir. Howard Gardner, *Zihin Çerçevesi* isimli kitabında ele aldığı çoklu zekâ kuramı çerçevesinde şiir türünü, en belirgin zekâ türü olarak tanımladığı dil zekâsının en üst göstergesi olarak ifade etmiştir. Yine, psikoloji bağlamında şiire kaynaklık eden bilinç alanları, Joharry penceresi testi ile analiz edilebilir. Böylece bir şiirin bilinç haritası oluşturulabilir.

Özetle şiir, duygu ve düşünceler bir yana, dil olgusunun sınırlarını her yapı düzeyinde zorlayan edebî bir türdür. Bilhassa halk şiiri gibi insan ve insanı kuşatan her şeyle etkileşim içinde olan bir şiir türü için farklı çalışma disiplinlerinin verilerinden yararlanmak, günümüzde artık bir zorunluluk hâline gelmiştir. Özellikle ilk dönemlerde sadece sözle üretim ve aktarıma tabi olması, kolektif belleği sözle muhafaza edip aktaran ve ritüelistik formda icra edilen halk şiirini farklı bakış açılarıyla ele almayı gerekli kılan bir başka husustur. Bu çalışma kapsamında yapılacak analizler, İslâmiyet'ten önceki ve günümüz halk şiiri örnekleri bağlamında dil bilim ve psikolojinin bir kısım verileriyle sınırlandırılmıştır.

Türk Halk Şiirinde Ses ve Sözü İfade Ediliş Biçimleri

Mehmed Fuad Köprülü, köken itibarıyla sözlü şiiri ve onun icrasını “Efsanevi bir raksın tamamlayıcı parçalarını teşkil eden terennümler...” (Köprülü1989: 52) şeklinde niteler. Bu tanımlama esasında, ses ve söz ile birlikte ritmin coşku verici bütünlüğünü içermektedir. Ancak icrayı oluşturan bu üç unsurun ortaya çıktığı bağlam ve gösterge dizgesinin işaret ettiği anlam dünyasının yaratıcısı ve muhatabı dinleyicinin, metin karşısındaki duyusunu belirleyip bilinci harekete geçiren dilsel ve zihinsel etkenlerin neler olduğu büyük ölçüde bilinmemektedir. Bu bilinmezliği kısmen de olsa giderme noktasında dil bilimsel açıdan Türk halk şiiriyle ilişkilendirilecek ilk temas noktası, fonosemi ve fonestem kavramlarıdır. Bu iki kavram, sesletim açısından birbirlerine benzeseler de aralarında ince bir anlam farkı bulunmaktadır. “Fonosemi, ses ve anlam arasındaki ilişki demektir. Fonestem ise, sesin anlam telkin etmesi anlamına gelmektedir” (Dilâçar 1968: 8). Fonosemi, fonesteme göre daha genel bir anlam içermektedir. Çalışmayla doğrudan ilgili olan fonestem kavramıdır. Fonestem ses sembolizmiyle ilgilidir. Sesin anlam telkin etmesi aslında Antik Yunan döneminden beri, dil felsefesinde tartışılan bir konudur. “Batı lingüistik tarihinde dilin sistematik olarak ele alındığı ilk yer Antik Yunan Felsefesidir.

Dilin kaynağı, dil, düşünce ve gerçeklik arasındaki ilişki, ses ile anlam arasındaki ilişki gibi konular, ilk olarak Grekler tarafından ortaya konulmuştur. Greklerce dile ilişkin yürütülen bu tartışmalar, iki anahtar kavram üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar physis (doğa) ile thesis (âdet – konvansiyon) kavramlarıdır. Physis ile thesis arasındaki zıtlık, Grek düşüncesinin bütün boyutlarında izlenebilmektedir” (Yavuz Demir 2018: 27). Genel anlamda Antik Yunan’da dil tartışmaları, dilde düzen sorununun bir sonucu olarak bu husus üzerine kurgulanmıştır. Bu sorun, Eflatun felsefesinde de önemli bir yer tutmaktadır. Eflatun’a göre, insan zihninden bağımsız iki gerçeklik vardır. Bu bağlamda, dilin gerçeklikle ilişkisi iki şekilde olabilmektedir. “Birinci olarak dil tıpkı aynanın yaptığı şekilde gerçekliği yansıtır ve gerçeklik değiştikçe o da değişir. Eflatun’un Cratylus diyalogunda geliştirdiği mimetik dil anlayışı budur. Mimetik dil görüşü, dil ile gerçeklik arasında tam bir mütakabiliyet olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ad, objenin fonetik mimesisidir” (Yavuz Demir 2018: 29). Fonosemi ve fonestem kavramlarının temelinde bu görüş vardır.

Ses ve anlam arasındaki ilişki, edebî türler içerisinde özellikle şiir ve tiyatrodan ön plana çıkmaktadır. Şiir, ses ve anlamın birbirine en çok yaklaştırıldığı edebî türdür. Şiirde fonesteme başvurulmasının temel nedeni, sözcüklerin anlamsal gücünü artırmaktır. Bu süreçte, sözcüklerin sesletim özelliklerinden yararlanılmaktadır. Sınırlı yüzey yapı, etki oluşturma noktasında sözcük anlamını yetersiz kılmakta, buna bağlı olarak anlamı daha etkili ve algılanabilir kılmak için ses olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Bu durum şiirde fonestemi zorunlu kılmaktadır. Anlam, fonestem yoluyla bir boyut daha kazanmaktadır. Sesin anlamla birleşmesi, bir noktada göstergeyi kısmen nedenli hâle getirmekte ve bir göreceli nedenlilik oluşturmaktadır. Ses ve anlam ilişkisinin güçlü olduğu halk türkülerinden alınan şu dizelerle fonestem olayını örneklemek mümkündür:

Örnek 1

Şık şingıldar

Köstek belde *cılgıldar*

Şık şingıldar şık şingıldar

Zincir belde *cıngıldar*

Şık şingıldar şık şingıldar

Hançer belde *parıldar* (URL-1).

Örnek 2

Davul çalar *güm güm güm* herseler kaynar

Aslan kardaşlar ne güzel oynar

Şişeler *tin tin tin tin tin* ne güzel çınlar

Kızlar dizilmiş gelini tavlar. (URL-1).

Bu örneklerde, italikle vurgulanmış sözcükler, yansıma sözcükler olup fonestem özelliği göstermektedir. Bu sözcükler, şiirdeki diğer sözcüklerle karşılaştırıldığında, işitimi imgeleriyle anlamları arasındaki ilişkinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle, bu göstergeler kısmî olarak anlamı temsil etmektedir. Ses, anlamı aktaran bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır.

Halk şiiri metinleri aynı zamanda göstergebilim açısından figüratif metinlerdir. “Figüratif metinler; varlıkları, kavramları, dünyayı, kişilerarası ilişkileri, karakterleri, özne ve nesne arası, ya da kişi ve dünya arası bağıntıları biçimlendiren, canlandıran, yaşatan,

hareketlendiren yapıtlardır. Bu hareketlendirmeyi sağlayacak ya da gerçekleştirecek birimlere figürlerdir” (Rifat 2019: 102). Türk halk şiirinde figüratif (estetik) dil kullanımı konusu ele alınırken öncelikli olarak bu dilin merkezindeki *mecaz/benzetme* kavramından hareket etmek gerekir. Halk şiiri, benzetme ve benzetmenin karmaşık bir uç değeri olan metafor (bu çalışmada alışılmamış bağdaştırma anlamında kullanılmıştır) kullanımı açısından zengin bir örnekleme sahiptir. Bütün edebî sanatların kökeninde doğrudan veya dolaylı olarak benzetme vardır denebilir. Benzetmenin kökeninde, dilin güdüsel bir işlevi olarak tanımlayabileceğimiz üç boyutlu hâle getirme çabası mevcuttur. Üç boyutlu dış gerçekliği ve bu gerçekliğin zihinlerde bıraktığı soyut izi, yani anlamı zihin ya da bağlantılı (kolektif) zihinlerde yeniden oluşturma çabası içindedir. Yeniden oluşturma (kurgulama) sürecinde tek boyutlu (lineer) sesletime sahip olan dilin imkânları sınırlıdır. Bu sebeple, dış gerçeklikten yardım almak zorundadır. Olay, durum, kavram, nesne, duygu ve düşünceyi en karakteristik şekilde temsil eden olgunun en çarpıcı özelliğini kullanır. Bu, daha önce de ifade edildiği gibi toplumsal güdünün (uzlaşım sal refleksin) dile yansımalarıdır. Benzetme, bu yansımadan doğan bir etkileşimin ürünü olarak ortaya çıkar. Toplumsal güdünün dışında, uzlaşım sal olmayan bireysel ürünler ise metaforların alışılmamış bağdaştırma denilen türünü oluşturur.

Sembolik dilin yani benzetmenin kendi içinde hiyerarşik katmanları vardır. Metafor (alışılmamış bağdaştırma), bu katmanların en uç noktasında yer almaktadır. Metaforun uzlaşım sal olmayan türünde yani alışılmamış bağdaştırmalarda, sözcüklerin anlamca yan yana gelerek öbek oluşturmalarını sağlayan yönlendirme kurallarına aykırı bir durum vardır. Metaforlar, Türk şiirinin değişik tür ve dönemlerinde kullanıldığı gibi halk şiirinde de sıkça kullanılmıştır. Ezberi kolaylaştırdığı ve bellekte kalıcılığı artırdığına yönelik düşünceler, sözlü aktarımda niçin sıkça metafora başvurulduğunun gerekçesi olarak kabul edilebilir. 17. yüzyılın ünlü halk şairi Karacaoğlan’ın şu dizelerinde kullanılan metafor, halk şiirinde metafor kullanımına örnek olarak verilebilir.

Örnek 3

İncecikten bir kar yağar
Tozar Elif Elif diye
Deli gönül abdal olmuş
Gezer Elif Elif diye

Elif’in uğru nakışlı
Yavru balaban bakışlı
Yayla çiçeği kokuşlu
Kokar Elif Elif diye (Sakaoğlu 2004: 465)

İncecikten yağ an ve Elif Elif diye tozuyan kar, Elif Elif diye gezen abdal olmuş deli gönül, Elif Elif diye kokan yayla çiçeği halk şiirindeki metaforların (alışılmamış bağdaştırmaların) güzel örneklerindedir. Şair burada yetişt iği medeniyet dairesinde birçok kültürel gösterg eyi içeren Elif’i, kullandığı metaforların merkezine konumlandırmıştır. Metaforların bilişsel açıdan en önemli işlevlerinden biri, bilgi işleme sürecinde ikili kodlama sistemine sahip olmalarıdır. “Pavio, deneysel ve teorik çalışmalara dayanarak metaforların oluşturulmasında ve anlaşılmasında dil sel ve görsel temsillerin bellekte ikili kodlama yaptığını ileri sürmektedir” (Dıraasma 2007: 38). Bu ikili kodlama, halk şiirinin sözle aktarımında önemli bir işlev üstlenmektedir.

Halk şiirinin dil bilimsel veriler çerçevesinde, analiz edileceği hususlardan biri de birbirleriyle bağlantılı olarak anılan derin yapı ve yüzey yapı kavramlarıdır. “Derin yapı, yüzey yapının karşıtı olup soyut olarak bir cümlelin anlam bilimsel boyutunu temsil etmektedir. Yüzey yapı ise bir cümlelin sentaktik olarak üretilmiş ve son hâlini almış şeklidir. Yüzey yapıdaki cümleler, nihaî olarak ifade edilmiş olup duyulmaya (kulağa) ve okunmaya (göze) hitap eder duruma gelmişlerdir” (Demirci 2013: 70). Dilbilimsel olarak bakıldığında şiir türünde yaygın olarak yüzey yapı daralması ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan derin yapı genişlemesi durumu mevcuttur. Bu durumun en tipik örneği, geleksel Japon şiirinin Haiku ve Tanaka adını alan örneklerinde, Doğu şiirinin rubailerinde, manilerde ve Çin şiirinin dörtler adı verilen türlerinde görölmektedir. “Japon şiirinin türlerinden Haikularda belli bir duygu, bir durum açıklanıp betimlenirken çok az sözle ama değişik tasarım ve duygu değerleri yaratan sözcükler seçilerek anlatıma gidilmekte, böylece okuyan ve dinleyende çeşitli çağrışımlara, bir tasarım zenginliğinin doğmasına yol açmaktadır” (Aksan 2021: 63). Bütün kültürlerde örneği olan bu tip şiirlerde sınırlı bir yüzey yapı örüntüsüyle kurgulanmış; çağrışım, imge ve duygu değerleriyle zenginleştirilmiş yoğun, açık uçlu anlamlar oluşturulmaktadır. Bilindiği üzere, dilsel anlatımlarda yüzey yapı daraldıkça derin yapı genişlemekte ve anlam daha açık uçlu bir hâle gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında şiir dilinde yüzey yapı ve derin yapı arasında ters orantı vardır denebilir. Ölçü gibi belli bir kalıba uygun olarak yazılan şiir türünde yüzey yapının sınırlı olması gayet doğal bir durumdur. Bu husus, Türkçenin söz dizimi yapısıyla da alakalıdır. Sınırlı yüzey yapıya bağlı olarak derin yapının genişlemesi durumu, özellikle eski Türk şiirinde (İslâmiyet’ten Önceki Türk Şiiri) sıkça başvurulan bir üslup özelliği olmuştur. Aprınçur Tigin’e ait olduğu ifade edilen ve Türk lirik şiirinin ilk numunesi olarak nitelendirilen aşağıdaki dizeler açık uçlu anlam için örnek gösterilebilir:

Örnek 4

Kasınçığımın ö(yü)
Kadgurar men
Kadgurduk[ça] kaşı körtlem
Kavişigsayur men
Yaruk tengriler
Yarlıkazunun
Yavaşım birle
Yakışpan adrılmalım
1991:20-21)

*Yavuklumu düşünüp
Hasret çekiyorum
Hasret çektikçe kaşı güzelim,
Kavuşmak istiyorum...
Nurlu Tanrılar
Buyursun
Yumuşak huylum ile
Birleşip bir daha ayrılmayalım (Arat*

Bu örnek dizelerde görüldüğü gibi şiir dilindeki anlam yoğunluğu, sınırlı yüzey yapıya bağlı olarak derin yapının genişlemesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sınırlı yüzey yapıya bağlı olarak şiirde soyutlama basamağının ilerlememesi, gösteren ve gönderge arasındaki ilişkiyi zayıflatarak boşluk oluşturmakta, oluşan boşluk çağrışım, imge ve duygu değeri gibi unsurlarla doldurulmaktadır.

Türk halk şiirinin önemli teknik özelliklerinden biri de şairlerin sık sık *devrik dizime* başvurmalarıdır. Türkçede devrik dizimin en önemli işlevlerinden biri belki de en önemlisi, yüklemi odaklamasıdır. Dil bilimsel terminolojiyle ifade edersek yüklem, cümlede yönetici konumdadır. Diğer öğelerin yüklemle odaklanması, doğrudan doğruya cümlelin bilgi yapısı üzerinde etkili olmaktadır. Devrik dizim yoluyla cümle içerisindeki bilgi dağılımı daha algılanabilir hâle gelmektedir. Bellek yükünü artıracak iki bilgi kümesi, devrik dizim yoluyla bir bilgi kümesine dönüştürülür. Bu açıdan bakıldığında devrik

cümle yapısının bir bilişsel işlevi olduğu da söylenebilir. Devrik dizimin bu noktadaki temel işlevi, süren ezgi oluşturarak iki ayrı bilgi kümesini bir bilgi kümesine dönüştürmektir. Bu çerçeveden bakıldığında halk şiiri örneklerinin neden kolay ezberlenebilir olduğu da açıklanabilir. Sınırlı yüzey yapı içerisinde hareket eden şair, refleksif olarak yüklemi cümlelerin başına getirerek birden fazla bilgi kümesini süren ezginin yardımıyla tek bir çatı altında birleştirme eğilimi göstermektedir. Devrik dizimin kullanımına âşıkların piri olarak kabul edilen Köroğlu'na ait şu dizeler örnek olarak gösterilebilir:

Örnek 5

*Gider oldum beyler Haleb'e Hoy'a
Mevlam yetiştirsin düğüne toya
Bozdurun altını beyaz akçaya
Sarfedin beylere ha ben gelince* (Özgenç 1976: 8).

Örnek 6

*Yataktan kalkmış bir aslan
Gelir horlayı horlayı
Buluttan çıkmış ay gibi
Gelir parlayı parlayı* (Özgenç 1976: 35).

Bu örneklerde, *Bozdurun altını beyaz akçaya* ve *Buluttan çıkmış ay gibi gelir parlayı parlayı* mısralarında, devrik dizimin bilgi kümelerini birleştirici işlevi görülmektedir. Birinci mısradaki {*altın* (bilgi 1) ve *beyaz akça* (bilgi 2)} ve ikinci mısradaki {*buluttan çıkmış ay gibi* (bilgi 1) ve *parlayı parlayı* (bilgi 2)} bilgi birimleri, devrik dizimin etkisiyle oluşan süren ezgi sayesinde birer bilgi kümesine indirgenmiştir. Halk şiiri bağlamında devrik dizimle ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus, Türkçenin öge diziliş sisteminden kaynaklanan bağlamsal düşünme tarzıdır. “Bir dilin cümle yapısındaki öge diziliş sistemi, o dilin karakteristik özelliğini yansıtan önemli bir unsurdur” (Onan 2014: 377). Yüklemden önce bağlamın verilmesi, edimsel olarak baştan itibaren ana dili Türkçe olan bireyleri bağlamsal düşünme tarzına yönlendirmektedir. Türkçe, bağlamsal düşünme tarzıyla oluşturulmuş bir dildir. Yazılı ve bilhassa sözlü anlatımlarda, (Türk halk şiiri sözlü anlatıma dayalı bir türdür) devrik dizim gibi ÖNY (Özne + Nesne + Yüklem) sisteminin dışına çıkılması, edimsel düşünme tarzının (bağlamsal düşünmenin) dışına çıkmak anlamına gelir. Bu durum bir farklılık olduğu için anlatımı da ilginç ve dikkat çekici hâle getirmektedir.

Psikoloji Alanındaki Veriler Çerçevesinde Türk Halk Şiiri: Fi Etkisi ve Joharry Penceresi

Çalışmanın bu bölümünde, Türk halk şiirindeki ifade biçimleri psikoloji biliminin verileri çerçevesinde ele alınmıştır. Verilerin kullanılacağı ilk kaynak, bu alanda ortaya çıkan Gestalt yaklaşımıdır. Gestalt yaklaşımı Max Wertheimer'in “Hareketin Görülmesi Üzerine Deneysel Çalışmalar” isimli 1912 tarihli makalesiyle başlamıştır. Wertheimer'in yanı sıra kurucuları arasında Wolfgang Köhler ve Kurt Koffka da vardır. Gestalt kuramcılarının en önemli kavramsal önermesi, bir bütünün içinde taşıdığı parçaları doğrudan etkilediği vurgusudur. Bütünün parça üzerindeki etkisi, şiir türünde sınırlı yüzey yapı çerçevesinde her sözcüğü önemli hâle getirmektedir. Şiirde yüzey yapı daraldıkça, bütünün (bağlamın) sözcük üzerindeki etkisi ve ağırlığı artmaktadır.

Gestalt yaklaşımının en önemli kavramı “fi etkisi”dir. “Yunancanın φ harfi kullanılarak bu isim verilmiştir. Yüz milisaniye arayla “a” görüntüsünden sonra “b” görüntüsü

sunulduğunda burada fenomenal olarak görünen “a sonra b” gibi peş peşe iki uyaran görüntüsü değildir. Görülen, Wertheimer’in ifadesiyle {aφb} dir. Yani tekil bir hareket bütünlüğüdür. Fi (φ) boyutu fiziksel uzamda mevcut olmayan ancak fiziksel uzamın özel koşullarıyla ortaya çıkan algısal bir durumdur. Artık ‘a’ ve ‘b’ birbiriyle fenomenal ve fizyolojik düzlemde bir bağlanma içine girmiştir” (Mungan 2023: 22). Gestalt yaklaşımının “fi etkisi” olarak tanımladığı bu olayın Türk halk şiirindeki en somut örneği ulamadır. Ulama, ünsüz ile biten bir sözcükten sonra ünlü ile başlayan bir sözcük geldiğinde, birinci sözcüğün ikinci sözcüğe bağlanarak söylenmesidir. Bir sözcüğün sonundaki sessiz ünlü ile ardından gelen sözcüğün başındaki ünlü ses, fi etkisi (φ) oluşturmaktadır. Ulamada, ünsüz ve ünlü arasında, Gestalt yaklaşımın deyiimiyle fenomenal ve fizyolojik düzlemde bir bağlanma gerçekleşir. Bu durum aynı zamanda söyleyişe bağlı ezgilemeyi de sürekli hâle getirmektedir. Seslerin fonem değerlerinin aşınmasıyla tekil bir yapı oluşmaktadır. Bu tekil yapı yazı dilinden ziyade sözlü dilde ortaya çıkmaktadır ki âşık sözlü üretimini ve icrasını kolaylaştırıcı bir etki yaratmaktadır. Ulama aynı zamanda halk şiirinde güçlü bir ritim ve ahenk unsuru da meydana getirmektedir. 19. yüzyılda Âşık Şenlik’e ait dize-lerde yukarıda ifade edilen ulama olayı şu şekilde örneklendirilmiştir:

Örnek 7

İster ihtiyar ol ister nevcivan
Bu dünyada bâkî kalan öğünsün
Meraksız fikirsiz gamsız her zaman
Her zaman şâd olup gülen öğünsün (Aslan 2007:57)

Bu örnekte, iki fonemin (ses birimin) ses değerleri arasında *fi etkisiyle* gerçekleşen bir sentezlenme (ulama) söz konusudur. Sözlü dilde fi etkisiyle oluşan bu ses birim, *fenomenal* bir nitelik taşımaktadır. Yine halk şiirinde kullanılan bazı birleşik sözcük ve isim tamlamalarının geri planında da bir “fi etkisinden” söz edilebilir. Bir kısım birleşik sözcük ve isim tamlaması örneklerinde iki ayrı gösterge bir araya gelerek ayrı bir gösterge oluşturmaktadır.

Türk halk şiirinde, sözcük anlamlarındaki çağrışımlar, özellikle de bireysel çağrışımlar, Gestaltçı yaklaşımdaki uyarıcı - tepki ilişkisinde organizmanın (insanın) fenomenal çevresine ya da gerçekliğine karşılık gelmektedir. Fenomenal çevre veya gerçeklik nedir? “Fenomenal çevre, hem o anki fiziksel uzam - zaman, hem de o canlının geçmiş deneyimleri ve o çevreyle ilişkileniş biçimi, odağı ve motivasyonu ile bağlantılıdır” (Mungan 2023: 63). Fenomenal gerçek, yani dili kullanan kişinin geçirmiş olduğu yaşantılar, sözcük anlamındaki çağrışımın kaynağıdır. Yaşantılar, sözcüğün gerçek anlamıyla “fi” ilişkisine girer ve gerçek anlamı ortadan kaldırarak imgeler vasıtasıyla çağrışımları ortaya çıkarır. Bu reaksiyonda oluşan tekillik, aslında iki yönlü (kaynak ve alıcı açısından) bir çağrışımdır. Aşağıda, Karacaoğlan’ın bir koşmasından alınan dörtlükte fenomenal gerçeklik bağlamında çağrışımsal anlamın tipik bir örneğine yer verilmiştir:

Örnek 8

Karac’oğlan gene coştı bunaldı
İnip aşkın deryasına dolandı.
Güzel gitti diye pınar ağladı
Acıdı yüreğim yandı pınara (Sakaoğlu 2004: 396)

Halk şiirinin temel niteliklerinden biri olan âşığın değişen duygu durumlarını tabiatla özdeşleştirerek çağrışımsal anlamı ortaya koyması Türk halk şiirinin gelenekli yapısında sıkça karşılaşılan bir duyuş ve söyleyiş özelliğidir. Gestalt kuramında dile getirilen fenomenal gerçek, anlamın göreliliği görüşünü desteklemektedir. Bu bağlamda, çağrışımın anlamsal bir görelilik olduğu söylenebilir. Özetle, Gestalt psikolojisindeki fenomenal gerçeklik, Türk halk şiirinde anlamsal görecelik (çağrışım) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gestalt psikolojisinin bellek üzerine yaptığı deneysel çalışmalarda, “şekil - zemin” ilişkisi ve bununla bağlantılı “ritim” kavramları ön plana çıkmaktadır. “Bilimsel bir terim olarak ritim, hareket ettirici süreçlerin özel bir sunuluşu, düzenlenişi anlamına gelmektedir. Ritm, özel biçimde sunulmuş bir harekettir. Ritmik hareket dizede önce gelir. Ritmi, dizelerden yola çıkarak anlamak olanaksızdır ama dize ritmik hareketten yola çıkılarak anlaşılabilir” (Brik, 2021: 136). Gestaltçı yaklaşıma göre bellek, tekdüze olanın üzerinde durmamaktadır. “Ebbinghaus yaptığı deneylerde anlamsız hecelerin tekdüze bir seslendirmeyle okunduğunda hiçbir şekilde öğrenilmediklerini fark etmiştir. 1895 tarihli kitabında, hecelerin belirli bir ritimle okunduğunda bu durumun değiştiğini ifade etmiştir. Ne yazık ki bu bilgi, diğer araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Oysa bellek üzerinde çalışan her kişi, bu ritmik yapının bellek için ne kadar önemli olabileceğini, en basitinden insanlığın kültürel üretimi olan şiirler ve destanlar gibi ritmik anlatıları düşünerek tahmin edebilmelidir” (Mungan 2023: 85). Gestalt araştırmacılarının bellek üzerine yaptıkları çalışmalarda, ritmin dil verilerinin kalıcılığını artırdığına dair açık beyanları vardır. Bu durum aslında, sözlü olarak nesilden nesile aktarılan şiir ve destanların da durumunu açıklamaktadır. Bu türlere ait edebî ürünlerin nesilden nesile aktarılmasında ritmin payı büyüktür. Ritmin belleğin yükünü azalttığına dair deneysel çalışmalar yapmışlardır. Ritmin bu işlevi onun hangi özelliğinden kaynaklanmaktadır? Gestalt araştırmacılarının yaptıkları araştırmalara göre bellekte kalıcı olan zemin değil, şekildir. “Gestalt psikolojisiye göre ritim kavramı gruplaşma yaratır. Bir grup olduğu anda ise kendini zemine karşı ayırabilen ve dolayısıyla hatırlanabilirliğini artırabilen bir şekil oluşmuş olur” (Mungan 2023: 85). Şiirin yüzey yapısı dilbilimsel olarak zemin özelliği göstermektedir. Bu yapının bellekte kalıcı olabilmesi için şekil özelliği kazanması gerekir. Metaforlar, benzetmeler ve sapmalar (harf dizilimleri uzlaşımın dışına çıkan birimler), birer ifade biçimi olarak şiir metninin yüzey yapısına bellekte kalıcılığı sağlayacak şekil özelliği kazandırmaktadır. Prozodi ile bağlantılı olan ritim de bellekte kalıcılığı sağlayan ve ezberi kolaylaştıran fonolojik bir şekil unsuru olarak kabul edilebilir. Türk halk şiirinde kullanılan 7’li, 8’li ve 11’li hece kalıpları bu ritmik sistemi yüzey yapıda kontrol etmekte ve korumaktadır. 19. yüzyıl âşıklarından Erzurumlu Emrah’ın koşmasından alınan şu dörtlükte yukarıda ifade edilen ritim unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir:

Örnek 9

Sabahtan uğradım ben bir fidana

Dedim mahmur musun *dedi ki yok yok*

Ak elleri boğum boğum kınalı

Dedim bayram mıdır *dedi ki yok yok* (Güney, Güney 1944: 63).

Bu örnekte şair, *dedim*, *dedi ki*, *yok yok* göstergeleriyle bir ritim oluşturmuştur. Bu ritim unsurları, Gestaltçı yaklaşımın ifadesiyle sıradan bir sesletime sahip olan (zemin niteliği taşıyan) mısralara, bellek izi (engram) oluşturan bir şekil niteliği kazandırmıştır. Ritmin korunmasında yarım uyak ve cinasların da bellek izi oluşturma etkisi vardır. Hece

ölçüsü kavramının mantığı da ritim kavramı üzerinden şiirde bellek izi oluşturmaktır. Sonuç olarak Gestalt psikolojisinin bellek araştırmalarında şekil - zemin ilişkisi bağlamında öne çıkardığı ritim kavramı, Türk halk şiirinde hece ölçüsü, prozodi ve uyak unsurlarıyla ezgilenebilir bir nitelik kazanmaktadır. Halk şiirinin sözlü geleneğe bağlı olarak farklı bağlamlarda (ortamlarda) söyleniyor olması, performansla iç içe bir ritim boyutunu zorunlu hâle getirmektedir. Bu durum, Türk halk şiirini zaman içinde kolektif bilinç ve bellekte kaybolmayan anakronik bir mirasa dönüştürmüştür.

Bu çalışma kapsamında üzerinde durulacak hususlardan biri de Türk halk şiirinde yüzyıllardır kullanılagelen 7'li, 8'li ve 11'li hece ölçülerinin bilgi işleme süreci ve ezberlenebilirlik açısından sahip oldukları bilişsel işlevlerdir. Türk halk şiiri külliyyatında yer alan şiirlerin genel olarak 7'li, 8'li ve 11'li hece ölçüleriyle söylendiği bilinmektedir. Bu ürünlerin ezberlenebilir olmasında, sahip oldukları hece ölçülerinin şiirdeki mısraları kısa süreli belleğin (KSB) potansiyel aralığında tutmasının önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. KSB, adından da anlaşılacağı üzere sınırlı miktarda bilgiyi kısa süreyle tutabilen bir bellek türüdür. Kapasitesi sınırlıdır. Miller'a göre 7 ± 2 birim kapasiteye sahiptir. Bir diğer ifadeyle, ortalama bir yetişkinin KSB genişliği 5 ile 9 birim aralığındadır. Burada birim sözcüğünün tercih edilmesinin nedeni, KSB'nin daha etkin kullanılmasını sağlayan kümeleme özelliğidir. "Kümeleme, birimleri benzerlik veya bazı düzenleme ilkelere dayanarak daha büyük birimler hâlinde birleştirip yeniden şekillendirmektir" (Kırpınar 2020: 73). Anlamsal bakımdan kümeleme, kısa süreli bellekteki bilgileri tutma yeteneğimizi artırır. Kümeleme yoluyla bir bütün, anlamlı birimlere bölünmektedir. "5 ile 8 sözcükten oluşan bir diziyi hatırlayabiliriz ancak sözcükleri aralarında güçlü bağlar oluşmasını sağlayacak şekilde anlamlı cümleler hâlinde düzenlediğimizde belleğin ölçüm aralığı 20 sözcüğe hatta daha fazlasına çıkabilir" (Goldstein 2013: 230). Halk şiirindeki mısralar, 7'li, 8'li ve 11'li hece ölçüleri sayesinde hem hece düzeyinde hem de sözcük düzeyinde kısa süreli belleğin kapasitesine uygun aralıkta kalmaktadır. Halk şiiri metinlerinin işlenmesi sürecinde kümeleme devreye girdiğinde KSB'nin kapasitesi daha da genişlemektedir. Bu durum, Türk halk şiiri metinlerinin ezberlenebilirliğini ve nesilden nesile aktarılmasını da kolaylaştırmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi, devrik dizim de bu süreci bilişsel anlamda desteklemektedir.

Joe Luft ve Harry Ingham tarafından ileri sürülen ve ismini bu kişilerin ön adlarından alan *Joharry penceresi*, psikolojide kendini açma ile ilgili bir davranış kuramıdır. Kendini açma davranışı ve halk şiiri arasındaki ilişki, psikoloji alanındaki veriler çerçevesinde üzerinde durulacak hususlardan bir diğeridir. Edebî tür olarak şiir, şairin kendini açma ve dünyayı keşfetme çabasının bir ürünü olarak düşünülebilir. Bu çaba, halk şiirinde farklı bilinç alanlarındaki duygu ve düşüncelerin söze dökülmesiyle somutlaşır. Duygu ve düşüncelerin söze dökülme sürecinde kaynak işlevi gören bilinç alanlarının psikoloji literatüründeki Joharry penceresi şemasından yararlanarak tespit edilebileceği düşünülmektedir. "Joharry penceresi, kişilerin kendileri hakkında bildikleri ve yine kişilerin başkaları hakkında bildiklerinden hareket eden, kişiler arası ilişkileri ve kendini açma boyutunu bunun üzerinden ele alan bir kuramdır" (Çetinkaya 2021: 154). Joharry penceresi aynı zamanda kişinin kendi ve başkaları hakkında bilip bilmediklerini gösteren bir tablodur. Bu tablo dört temel alandan oluşmaktadır. "Açık Alan: Bilinçli olarak yapılan davranış ve söylemlerdir. Bunlar hem kendimiz hem de başkaları tarafından bilinen özelliklerimizdir. Kör Alan: Kendimizin farkında olmadığı ancak başkalarının fark ettiği ve bildiği özelliklerimizdir. Gizli Alan: Kendimizle ilgili başkalarının bilmediği ama bizim bildiği-

miz duygu, düşünce, özlem ve yaşantılarımızdır. Karanlık Alan: Ne kendimiz ne de başkaları tarafından bilinen özelliklerimizdir. Bilinçaltımızda yatan, kendimiz ve başkaları tarafından bilinmeyen yönlerimizdir” (Çetinkaya 2021: 155).

Joharry penceresine göre tasnif edilmiş bu bilinç alanlarını kendini açma davranışı çerçevesinde şiirin iki ana öznesi olan şair ve okur/dinleyen açısından değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Açık alanda ifade edilen duygu ve düşünceler, okuma sürecinde okur tarafından edimsel olarak işlenmektedir. Açık alanda, şairin mesajı okura doğrudan ulaşmaktadır. Şairle okur arasındaki göstergeler, ortak göndergelere sahiptir. Aynı tasarımı oluşturmaktadırlar. Açık alanda aynı anlamsal kodlar üzerinden gerçekleşen bir iletişim vardır. Açık alanın yoğun olarak kullanıldığı şiirlerde şair ile okurun bilinç alanlarının uyumlu olduğu söylenebilir. Şair bu alanda bilinçli olarak duygu durumunu okura açma eğilimi gösterir. Gizli alanın yoğun olarak kullanıldığı şiirlerde şair sadece kendisinin farkında olduğu ama başkalarının bilmediği duygu ve yaşantılarını dile getirir. Bu alanda kendini açma davranışı örtük olarak gerçekleşmektedir. Gizli alanda örtüklüğü sağlayan unsurlar, uzak benzetmeler, yani mecaz ve metaforlardır. Şair bu alanda, duygu ve düşüncelerini perdelemek için söz sanatlarını ve imgeleri kullanabilir. Kör alanın hâkim olduğu şiirlerde, şair kendini açma davranışı göstermez. Okur, dilsel ipuçlarından (önvarsayımlardan) ve bağlamla ilişkili sezdirim öğelerinden hareketle metni anlamaya çalışır. Bu bilinç alanında, sezdirim ve önvarsayımların yanına çağrışımlar da eklenebilir. Şairin kendini açmadığı bu bilinç alanında okur, kendi başına anlam üretmeye çalışır. Bu alanda örtülü bir dil kullanıldığı için okur farklı anlam ayrıntılarına yönelebilir. Karanlık alan olarak isimlendirilen bilinç alanı, ne şairin kendisi ne de okur tarafından bilinen özellikleri kapsamaktadır. Şairin bilinçaltında yatan duyguları bu alanda yer almaktadır. Bir şiirin bu alanda yazılıp yazılmadığını tespit etmek oldukça zordur. Bir şiirin Joharry penceresindeki bu alanlardan hareketle incelenmesi, şairin ruh durumu, samimiyeti ve metnin anlaşılabilirliği açısından son derece önemlidir. Bu noktada, şiirde kullanılan söz sanatlarının mevcut işlevlerine de bir ekleme yapılabilir. Şairler, söyledikleri şiirler vasıtasıyla dış dünyaya karşı bir kendini açma davranışı gösterirler. Söz sanatları yoluyla zaman zaman bunu örtülü olarak yapmak isterler. Şair kendini açma davranışını örtülü olarak yapmak istediği zaman ve bu duruma uygun bir bilinç alanı seçtiğinde refleksif olarak söz sanatlarına gidebilir veya bilinç alanları arasında geçiş yaparak bu araçları kullanabilir. Köroğlu’ndan, Pir Sultan Abdal’a; Karacaoğlan’dan Erzurumlu Emrah’a; Yunus’tan Âşık Veysel’e uzanan gelenekli bir duyuş ve söyleyişte yukarıda ifade edilen bilinç alanlarının kullanımı somut bir şekilde görülmektedir. Bu ölçüte Pir Sultan Abdal ve Âşık Veysel’den alınan şu dörtlükler örnek verilebilir:

Örnek 10

Uzun ince bir yoldayım,
Gidiyorum gündüz gece,
Bilmiyorum ne hâldeyim,
Gidiyorum gündüz gece (Alptekin 2009: 61).

Örnek 11

Ben de şu dünyaya geldim geleli
Emaneten bir don giymişe döndüm
Sahibi çıktı da elimden aldı
Kuru yerde koyun yaymışa döndüm (Gölpınarlı, Boratav 2010: 94).

Bu dörtlüklerde, kendini açma davranışı çerçevesinde Joharry penceresindeki bilinç alanlarından *gizli alanın* kullanıldığı söylenebilir. Daha önce de ifade edildiği gibi gizli alan kişinin sadece kendisinin bildiği, diğerlerince bilinmeyen alandır. Âşık Veysel *Uzun ince bir yol*, Pir Sultan Abdal ise *Emaneten giyilen don*, ifadeleriyle gizli alanda belirli bir oranda kendini açma davranışı göstermişlerdir. Bu iki şair, duygularını gizli alanda tutmak için sembolik bir anlatıma başvurmuşlardır. Sembolik anlatımların yoğun olarak kullanıldığı şiirlerde kör alan, gizli alan ve karanlık alanın daha çok kullanıldığı düşünülmektedir. Sonuç olarak, Joharry penceresi her ne kadar psikolojide kendini açma davranışının izahı için yapılandırılmış olsa da edebiyat alanında bilhassa şiir çözümlemelerinde yararlanılabilecek bir ölçüt olarak da düşünülmelidir. Şairin bu davranışı ne oranda gerçekleştirdiğini ve duygu durumunu bilinç alanlarından yola çıkarak tespit etmek mümkündür.

Sonuç

Disiplinler arası yöntemin hızla yaygınlaştığı bilim dünyasında bu yöntemin özellikle sözlü edebiyat araştırmalarında da kullanılması son derece önemlidir. Bu çalışmada, edebî türlerin kökeni olarak kabul edilen halk şiiri, dil bilim ve psikoloji alanlarından seçilen 7 adet veriyle ilişkilendirilerek disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu değerlendirmeler neticesinde şu tespitlere ulaşılmıştır:

Türk halk şiirinin söyleyiş özelliklerinden biri olan devrik dizimin halk şiirinde iki temel işlevi vardır. Birincisi, birden fazla bilgi birimi devrik dizim sayesinde tek bilgi birimine indirgenmektedir. İkinci işlevi, devrik dizim ÖNY dizilimini bağlamsal düşünme tarzının dışına çıkardığı için anlatımı zemin özelliğinden çıkarıp şekle dönüştürmesidir. Bu iki işlev de şiirin ezberlenebilirliğini ve kalıcılığını kolaylaştırmaktadır. Halk şiirinde yaygın olarak gerçekleşen ulama olayı, psikoloji alanındaki Gestaltçı yaklaşımın “fi etkisi” kavramı ile açıklanabilir. Yine, halk şiirinde yoğun bir şekilde başvurulan çağrışımlar, Gestaltçı yaklaşımdaki fenomenal çevre veya gerçeklik kavramlarıyla açıklanabilir. Halk şiiri metinlerinin kolay ezberlenebilir olması ve nesilden nesile aktarılmasında “ritim” kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Gestaltçı psikologların bellek üzerine yaptıkları deneylerde ritmin bellek yükünü önemli ölçüde azalttığına dair önemli bulgular elde edilmiştir. Halk şiiri, cinas ve uyak gibi bellek izi (engram) oluşturan enstrümanlara sahiptir. Türk halk şiiri külliyyatı genel olarak 7’li, 8’li ve 11’li hece ölçüleriyle söylenmektedir. Mısralar, 7’li, 8’li ve 11’li hece ölçüleri sayesinde hem hece düzeyinde hem sözcük düzeyinde kısa süreli belleğin kapasitesine uygun aralıkta kalmaktadır. Kümeleme söz konusu olduğunda bu kapasite daha da genişlemektedir. Edebî tür olarak şiir, psikolojik açıdan sınırlı bir yüzey yapıyı kullanarak şairin kendini açma davranışı olarak düşünülebilir. Şairin kendini açma davranışını somutlaştıran Joharry penceresi aracılığıyla şiir çözümlemelerinde dilimlenmiş ve farklı özelliklere sahip bilinç alanlarından yararlanılabilmektedir.

Gelenekli bir alanın ürünü olan halk şiiri, geçmişten günümüze dilin doğasındaki temel dinamik ve evrensel bilincin temel unsurlarını dolaylı veya doğrudan, açık veya örtük bir şekilde kullanmıştır. Düşüncenin dile sığmadığı bir edebî tür olarak halk şiirinin, sahip olduğu bu özellikler sebebiyle farklı disiplinlerin veri tabanlarıyla sentezlenerek ele alınmasının günümüzde bir zorunluluk hâline geldiğini söylemek mümkündür.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50, İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. *Anlambilim*. Bilgi Yayınevi, 1999.
- Aksan, Doğan. *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Bilgi Yayınevi, 2021.
- Alptekin, Ali Berat. *Aşık Veyysel*. AKM Yayınları, 2009.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*. TTK Yayınları, 1991.
- Aslan, Ensar. *Çıldır Aşık Şenlik –Hayatı, Şiirleri, Karşılaştırmalı Hikâyeleri-*. Maya Akademi Yayınları, 2007
- Brik, Osip. “Ritim ve Sözdizim”, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri*, Der. Çev. Tzvetan Todorov, Türkçe Çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, 2021.S
- Çetinkaya, Bünyamin. “Kişiler Arası İlişkiler ve İletişimde Kendini Açma”, *İnsan İlişkileri ve İletişim*, ed. Alim Kaya, Ankara: Pegem Akademi, 2021.
- Demirci, Demir. *Türkoloji İçin Dilbilim*. Anı Yayıncılık, 2013
- Dilâçar, Agop. *Dil, Diller ve Dilcilik*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1968
- Draaisma, Douwe. *Bellek Metaforları*. Metis Yayınevi, 2007
- Goldstein, E. Bruce. *Bilişsel Psikoloji*. Kaknüs Yayınevi, 2013
- Gölpınarlı Abdalbaki, Pertev Naili Boratav. *Pir Sultan Abdal*. Derin Yayınları, 2010
- Güney, Eflatun Cem, Güney Çetin Eflatun. *Erzurumlu Emrah Hayatı ve Şiirleri*. İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, 1944.
- Köprülü, M. Fuad. *Edebiyat Araştırmaları I*. Ötüken Yayıncılık, 1989
- Kırpınar, İsmet. *Bilişsel Psikoloji*. Psikonet Yayınevi, 2020
- Mungan, Esra. *Geşalt Kuram*. Metis Yayınevi, 2023
- Onan, Bilginer. “Eklemler Dil Yapısının Türkçe Öğretiminde Oluşturduğu Bilişsel (Kognitif) Zeminler”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 (11) (2009): 237-264.
- Onan, Bilginer. *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*. Nobel Yayınevi, 2014
- Onan, Bilginer. “Derin Yapı Yüzeysel Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması”. *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 3 (2014): 91-110.
- Özgenç, E. . *Koroğlu'nun Hayatı ve Şiirleri*. Osmanbey Matbaası, 1976
- Rifat, Mehmet. *Göstergebilimin ABC'si*. Say Yayınevi, 2019
- Sakaoğlu, Saim. *Karacaoğlan*. Akçağ Yayınları, 2004.
- URL-1: <https://www.repertukul.com/SINESINE-SINESINE-2125>, Erişim Tarihi: Yavuz Demir, Gökhan. *Dilin Belirsizliği*. Pinhan Yayınevi, 2018